- घटनादुरुस्ती -

घटनात्मक तरतूदी : भाग 20, (XX), कलम 368 ~~(1), 2~~

स्रोत : द. आफ्रिका

वैशिष्ट्ये : ताठरता व लवचिकता यांचे एकत्रीकरण.

ताठरता : घटना दुरुस्त करण्याची प्रक्रिया अवघड असते.

↓ कारण : केंद्र व राज्य दोघे मिळून घटना बदलतात.

उदा. केंद्र → 2/3 बहुमत, राज्य 3/4 बहुमत - अमेरिका

केंद्र → 2/3 बहुमत, भारत 1/2 बहुमत / राज्यांची संमती - भारत

↑ संघराज्यीय तरतुदीमध्ये बदल करताना लागू

लवचिकता : घटना बदलण्याचा एकतर्फी अधिकार केंद्रसरकारकडे असतो.

उदा. ब्रिटन, भारत (साध्या बहुमताच्या दुरुस्त्या).

अधिकार : केवळ संसदेला (राज्यांना नाहि).

↓ कलम : 368

① घटनादुरुस्तीचा अधिकार संसदेकडे असेल.

② घ.दु. प्रक्रिया व प्रकार

केशवानंद भारती खटला ; 1973 : घटनेच्या मूलभूत संरचनेला धक्का न लावता संसदेने घ.दु. करावी, अन्यथा अशी दुरुस्ती रद्द करण्याचा अधिकार न्यायालयास असणे.

घ.दु. पद्धत :

2 प्रकार

- कोण मांडतो
  - मंत्री : सार्व. विधेयक
  - सदस्य : खाजगी विधेयक
- विषय ④
  - धन - 110
  - बिल - 117-1,3
  - घ.दु. केंद्र 368
  - सर्वसाधारण क. 107

विधेयक व्याख्या
- व्याख्या : कायद्याचा कच्चा मसुदा होय.
- हे विधेयक केवळ संसदेत सादर (राज्यात ×).
- विधेयक मंत्री / सदस्य मांडू शकतो.
- प्रथम LS / RS मांडता येते.
- राष्ट्रपतींच्या पूर्वसंमती शिवाय मांडता येते.

↓

संसदीय अवस्था
- प्रथम कोणत्याही सभागृहात मांडले जाऊ शकते.
- दोन्ही सभागृहांनी विधेयक स्वतंत्रित्या पारित करावे लागते.
- बहुमत = विशेष (50% + P×V 2/3)
- (आवश्यकतेनुसार = किमान 1/2 राज्यांचे साधे बहुमत).

↓

राष्ट्रपतींची भूमिका
- विधेयकाला संमती = कायदा बनतो.
- राखून ठेवणे (Veto power).
- पुर्नविचारार्थ पाठवणे

24 Amd / 1971 : घटनादुरुस्ती विधेयकाला राष्ट्रपतींना संमती द्यावी लागते.

Scanned with OKEN Scanner

27-8-24.

-: घटनादुरूस्तीचे प्रकार :-

- घटनेत एकूण 3 मार्गांनी बदल केला जातो.

1) साधे बहुमत (368 च्या बाहेरील दुरूस्त्या).

घ.दु. [2) विशेष बहुमत [368 (2)]
3) विशेष बहुमत आणि किमान निम्म्या राज्यांचे साधे बहुमत. [क. 368(2)]]

* क. 368 अंतर्गत घटनादुरूस्तीचे 2 मार्ग आहेत. (एकूण 3 - घटनेत बदल करण्याचे).

साधे बहुमत (368 बाहेर)

- नवीन राज्यांची स्थापना / त्यासंदर्भात स्तर सर्व बदल (क. 2 & 3)
- विधानपरिषद निर्माण करणे किंवा नष्ट करणे (क. 169).
- अनुसूची : दुसरी, पाचवी, सहावी.
- नागरिकत्व : (क 5-11).
- मतदारसंघाचे परिसीमन
- केंद्रशासित प्रदेश
- संसदेची गणसंख्या
- संसदेतील कार्यपद्धतीचे नियम
- संसदेमध्ये इंग्रजी भाषेचा वापर.
- विशेषाधिकार : क (105) संसद, सदस्य, समित्या.
- संसद आणि राज्य विधीमंडळाच्या निवडणुका
- SC मधील कनिष्ठ न्यायाधीशांची संख्या
- SC चा अधिकारक्षेत्राचा विस्तार (क. 135)
- कार्यालयीन भाषेचा वापर.

विशेष बहुमत (368-2)

- मूलभूत हक्क (भाग 3)
- मार्गदर्शक तत्वे (भाग 4)
- पहिल्या व तिसऱ्या प्रकारात न येणाऱ्या इतर सर्व तरतुदी.

विशेष + ½ राज्यांचे साधे बहुमत (368-2).

- राष्ट्रपतींची निवडणूक आणि पद्धत (क. 54 & 55)
- केंद्र आणि राज्यांच्या कार्यकारी अधिकारांचा विस्तार.
- सर्वोच्च व उच्च न्यायालये.
- केंद्र व राज्ये यांमध्ये कायदेविषयक अधिकारांचे वाटप.
- 7 व्या अनुसूचीतील कोणतीही सूची.
- संसदेमधील राज्यांचे प्रतिनिधित्व
- स्वतः कलम 368 मध्ये दुरूस्ती.

Polity by Samadhan Kokate s

Scanned with OKEN Scanner

Polity by Samadhan Kokate $

- घटनादुरुस्तीबाबत तज्ञांचे किंवा मते :-

- के.सी. व्हेअर :- भारतीय घटनादुरुस्तीची पद्धत ही लवचिकता व ताठरता यांचा उत्तम समतोल आहे.

- पंडीत जवाहरलाल नेहरू :-
  - संविधानात कायमस्वरूपी असे काही नसते, तसेच संविधान काही बाबतीत लवचीक असायलाच हवे, जेव्हा आपण एखादी राज्यघटना ताठर आणि कायमस्वरूपी निर्माण करतो, तेव्हा आपण राष्ट्राची वाढ थांबवित असतो.
  - संविधानाने राष्ट्रीय विकास व सबळतेच्या बदलणाऱ्या गरजांचा अंगिकार न करण्याएवढे दृढ असू नये.

- ग्रॅनव्हिल ऑस्टीन :- घटनादुरुस्ती प्रक्रिया ही राज्यघटनेची सक्षम, परिपूर्ण बाजू आहे. ती गुंतागुंतीची वाटत असली तरी केवळ भिन्न बाब आहे.

- गार्नर :- कोणतेही लिखित संविधान यामध्ये सांगितलेल्या संविधान संशोधन प्रक्रियेशिवाय पूर्ण होत नसते.

- साधे बहुमत

L.S. = Total : 543

A = P × V = 50% + 1

500 × 400 = 200 + 1

[वाचन] : उपस्थित राहून मतदान करणाऱ्या सदस्यांच्या बहुमताने.

विशेष बहुमत

(I) कलम : 249

T = P × V × 2/3

543 = 500 × 400 × 2/3

[वाचन] : उपस्थित राहून मतदानात भाग घेतलेल्यांच्या 2/3 बहुमताने

(II) 50% + P × V × 2/3 क.368-2

543 = 273 + 500 × 400 × 2/3 → 266

[वाचन] : सभागृहाच्या एकूण सभासद संख्येच्या बहुमताने आणि उपस्थित राहून मतदानात भाग घेतलेल्या सभासदांच्या 2/3 बहुमताने - घ.दु.

क.368-2 + 1/2

(III) 50% + P × V × 2/3 + 1/2 राज्यांचे साधे बहुमत.

राज्यांच्या अधिकारांमध्ये बदल करणारी घटनादुरुस्ती यांसाठी

[वाचन] - सभागृहाच्या एकूण सभासद संख्येच्या बहुमताने आणि उपस्थित राहून मतदानात भाग घेतलेल्या सभासदांच्या 2/3 बहुमताने व किमान निम्म्या राज्यांच्या साध्या बहुमताने.

(IV) T × 2/3 = क.61

सभागृहाच्या एकूण सभासद संख्येच्या 2/3 बहुमताने - [वाचन]

Scanned with OKEN Scanner

- Effective Majority / तत्कालीन / प्रभावी बहुमत :-

- पिठासीन अधिकारी यांना पदावरून दूर करण्यासाठी वापरतात. - एकूण 8.
- सभागृहाचे प्रमुख →

V.S, L.S : सभापती, उपसभापती

V.P, R.S : अध्यक्ष, उपाध्यक्ष

↓

पद्धत :- Total सभासद संख्या → रिक्त जागा वगळल्या जातात.

↓

543 → 43 रिक्त.

- उपस्थित - 500 च्या 50%+1 = 251 (उपस्थित सदस्यसंख्येच्या बहुमताने)

↓

म्हणजेच, सभागृहाच्या एकूण सभासद संख्येपैकी <u>उपस्थित सभासदांच्या बहुमताने.</u> *

- पूर्ण बहुमत :- सरकार स्थापन करण्यासाठी. (Absolute Majority) / सर्वंकष बहुमत.

PM - • केंद्र : L.S - पूर्ण बहुमत ⎤ एकूण सभासदसंख्येच्या 50% + 1.

CM - • राज्य : V.S - पूर्ण बहुमत ⎦ - MH :- V.S सदस्यसंख्या : 288

= 288 × 50% + 1

= 144 + 1

= 145 - सदस्यसंख्या

सभागृहाच्या निम्म्यापेक्षा जास्त जागा ज्यांच्याकडे आहेत - पूर्ण बहुमत.

- Revision :- Youtube Lec

बहुमताचे एकूण प्रकार :

① साधे बहुमत

② विशेष बहुमत → (I) क. 249 - राज्यसभा; (II) क. 368(2), (III) क. 368(2)] घटनादुरुस्ती

③ प्रभावी / तत्कालीन बहुमत (Effective Majority) → (IV) क. 61 - राष्ट्रपतींना पदावरून दूर करणे.

④ पूर्ण बहुमत (Absolute Majority).

Polity by Samadhan Kokate sir

Scanned with OKEN Scanner

① साधे बहुमत :- LS, VS / RS, VP

वाचन : सभागृहाच्या एकूण सभासद संख्येपैकी हजर राहून मतदानात भाग घेतलेल्या सभासद संख्येच्या बहुमताने / निम्म्यापेक्षा ↑ / ½ बहुमताने.

- 368 च्या बाहेरील दुरुस्त्या. →

$T = P \times V = \frac{1}{2} + 1$

$RS = 250 = 200 \times 150 - 50\% + 1$

② विशेष बहुमत : प्रकार 4

Ⓘ कलम 249 : राज्यसभा – विशेष बहुमताने. (राज्यांच्या विषयांवर कायदे करण्याचा संसदेचा अधिकार).

$T = P \times V = \frac{2}{3}$

$RS = 250 = 200 \times 150 \times \frac{2}{3}$ → वाचन :- सभागृहाच्या एकूण सभासद संख्येपैकी हजर राहून मतदानात भाग घेतलेल्या सदस्यांच्या 2/3 बहुमताने.

Ⓘⓘ कलम 368-2 : विशेष - घटनादुरुस्तीसाठी.

$T = 50\% + P \times V = \frac{2}{3}$ → वाचन :- सभागृहाच्या एकूण सदस्यसंख्येच्या बहुमताने तसेच हजर राहून मतदानात भाग घेतलेल्या सभासद संख्येच्या 2/3 बहुमताने.

Ⓘⓘⓘ क.368-2 :- Type II + किमान निम्म्या घटकराज्यांच्या साध्या बहुमतांच्या समर्थनाने.

$T = 50\% + P \times V = \frac{2}{3} + \frac{1}{2}$ राज्य-साधे बहुमत.

जर घ.दु. - संघराज्यीय तरतूदींमध्ये बदल करणारी असेल, राज्यांच्या अधिकारात बदल करणारी.

उदा. स्थानिक स्वशासन : राज्यसूची (पंचायतराज).

73 Amd. 74 Amd

- GST :- केंद्र + राज्य अप्रत्यक्ष कर.

→ वाचन :- सभागृहाच्या एकूण सभासदसंख्येच्या बहुमताने आणि हजर राहून मतदानात भाग घेतलेल्या सभासदांच्या 2/3 बहुमताने आणि किमान निम्म्या राज्यांच्या साध्या बहुमताने.

ⒾⓋ क.61 :- राष्ट्रपतींचा महाभियोग.

विशेष – [$LS \times \frac{2}{3} = 543 \times 2/3$; $RS \times \frac{2}{3} = 250 \times 2/3$] → वाचन :- सभागृहाच्या एकूण सदस्यांच्या 2/3 बहुमताने.

Polity by Samadhan Kokate sir

Scanned with OKEN Scanner

③ प्रभावी / तत्कालीन बहुमत / Effective Majority :-

↳ वापर : पीठासीन अधिकाऱ्यांना पदावरून दूर करण्यासाठी. - 14 दिवस पूर्वनोटिस.

LS = 2, RS = 2, VS = 2, VP = 2. : Total ⑧.

एकूण : रिक्त जागा वगळल्या : P = 50% + 1.

↓ 250 ↓ 50

P = 200 = 50% + 1 = 101.

→ वाचन : सभागृहाच्या एकूण सभासद संख्येपैकी उपस्थित सभासदांच्या बहुमताने.

④ पूर्ण बहुमत / सर्वंकष बहुमत / Absolute Majority :-

केंद्र : LS = 543 x 50% + 1 = 273

VS = 288 x 50% + 1 = 145

→ वाचन : सभागृहाच्या एकूण सभासदसंख्येच्या साध्या बहुमताने.

Polity by Samadhan Kokate sir

Scanned with OKEN Scanner